

Fiskgjusens häckningsresultat i Norrtälje kommun

Bill Douhan

[Resultatet av ett LONA-projekt i Norrtälje kommun, Stockholms län]

Fiskgjusen är en relativt vanlig häckfågel i Sverige. Efter en inventering 2002 uppskattades det häckande beståndet till cirka 4 500 par (Ryttman 2004). Det är en fördubbling av antalet par jämfört med den inventering som genomfördes 1971. Även om beståndet underskattades vid den första inventeringen, råder det inga tvivel om att arten faktiskt har ökat under slutet av 1900-talet. Trots en generell ökning, finns det dock uppgifter från senare år som visar att fiskgjusen lokalt har minskat kraftigt, t.ex. vid Dalälven (Färnebofjärdens nationalpark) och i Vänern.

Norrtälje kommun har troligen en av de tätaste häckningsförekomsterna i landet och beståndet bedöms vara i storleksordningen 60–70 par nu i början av 2000-talet. Det finns ingenting som tyder på att fiskgjusen skulle ha minskat i denna del av Uppland under senare år, möjligen har den istället ökat. Att arten klarar sig bra, är känt tack vare den ringmärkning av boungar som årligen utförts i kommunen under perioden 1980–2007. Ringmärkningen har visat att häckningsutfallet troligen har varit synnerligen gott, bättre än på de allra flesta andra håll i landet. I ett så närliggande område som Färnebofjärden är ungodproduktionen avsevärt lägre. Varför det förhåller sig så vet vi inte med säkerhet, men det finns flera tänkbara orsaker. En avgörande kan vara att det finns många grunda, näringsrika sjöar i östra Uppland och dessa är ofta mycket fiskrika. Fiskgjusen tycks inte ha några svårigheter att föda upp sina ungar, medan paren i Färnebofjärden kanske har sämre tillgång på fisk. Ytterligare en orsak kan vara att paren i

Norrtälje kommun vanligtvis häckar i skog på avstånd (ofta flera kilometer) från sjöarna och inte i omedelbar anslutning till stränderna som vid Dalälven. På så sätt reduceras risken för mänsklig störning vid boplatserna.

Det finns en svaghet i att redovisa resultatet av ringmärkningen av boungar som mått på ungodproduktionen. Ringmärkningen sker i månadsskiftet juni–juli, när ungar är tre–fyra veckor gamla, då det återstår upp till en månad innan de blir flygga. Om de nu blir flygfärdiga; detta är något som sällan kontrolleras. Uppgifter från andra delar av landet där detta har kontrollerats visar att det kan vara relativt många ungar som dör under de avslutande veckorna av bovistelsen. Ungar har tagits av mård, berguv och havsörn eller helt enkelt blåst ur bona under flygträning vid hård vind.

I vilken omfattning ungar har omkommit efter ringmärkningstillfället har aldrig tidigare kontrollerats i Norrtälje kommun. Frågeställningen har diskuterats, men eftersom ringmärkningen har bedrivits helt ideellt har det aldrig blivit fler än ett besök vid boplatserna. Frågan aktualiserades dock i samband med att det 2005 åter blev möjligt att söka ekonomiskt stöd till projekt med naturvårdsanknytning på det lokala planet ("Lokala naturvårdsprojekt", förkortat LONA). Även ideella föreningar hade möjlighet att söka av dessa medel som staten hade ställt till förfogande. Roslagens Ornitologiska Förening (ROF) skickade då in en ansökan om att undersöka fiskgjusens häckningsframgång i Norrtälje kommun. Projektet hade två målsättningar. En var att sammanställa och redovisa resultatet av

Fiskgjuse med byte. Foto: Curt Johnsson

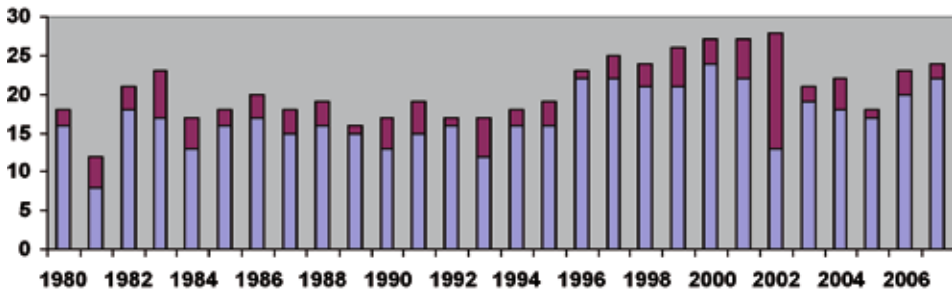
fiskgjuseringmärkningen i kommunen under perioden 1980–2007. Den andra gick ut på att under 2006 och 2007 återbesöka ett antal bon där ungar ringmärkts för att försöka ta reda på hur många av dessa som verkligen blev flygfärdiga. Länsstyrelsen ansåg projektet så intressant att ekonomiska medel ställdes till föreningens förfogande för dess genomförande.

Ringmärkningen i Norrtälje kommun 1980–2007

År 1980 inleddes den ringmärkning av fiskgjuse i Norrtälje kommun som sedan pågått årligen. Ungar har försetts med ring i det stora flertalet av de kända bon som varit möjliga att ringmärka i. Åtminstone någon kull har ringmärkts i uppskattningsvis 81 olika revir, men det totala antalet bon är 99 då par inom

några revir har nyttjat två eller fler bon under perioden. Reviren är relativt väl spridda över kommunen, men det finns en viss övervikt för den centrala och östra delen. Det beror främst på att det är tätare mellan boplatserna här, men delvis också på att bon inte har eftersökts i samma utsträckning i hela kommunen.

I enstaka revir har aktivt bo varit känt under hela perioden, men mer normalt är att häckning har ägt rum i ett, eller flera, bon under del därav. I många fall har tidigare okänt bo påträffats under perioden. I några fall har bo där ungar ringmärkts ej senare återbesökts, men det stora flertalet har besökts under en följd av år och så länge de använts. Att ett bo överges kan bero på flera orsaker. Den vanligaste är att det har blåst ned under vintern och att det sedan inte återuppbyggs därför att en bärande gren har gått av och omöjlig-

Figur 1. Antal ringmärkta fiskgjusekullar 1980 – 2007 (röd stapel = misslyckade)

gjort detta. Att bon blåser ned är annars inte ovanligt, men i de flesta fall bygger paret ett nytt bo i samma träd. I ett flertal fall har vi hjälpt fiskgjusarna genom att bygga en ram i samma tall där boet blåst ned. Paret accepterar nästan undantagslöst detta och bygger ett nytt bo på ramen.

Det händer också att boet finns kvar, men att det inte kommer till användning året därpå. Det kan vara en tillfällighet (båda i paret omkomna under vintern?) och i många fall är det istället bebott nästföljande år. I enstaka fall blir det aldrig någon mer häckning och då dröjer det inte länge förrän det faller samman och så småningom upphör att existera. Paret kanske bygger ett nytt bo i ett annat träd eller försvinner (?) från reviret. I sådana fall ligger det nära till hands att söka förklaringen i omgivningen. I flera fall har omgivande skog under perioden vuxit sig högre än boträdet och sannolikt överger paret boet därför att de ej längre känner sig trygga där. Nästan utan undantag är utsikten från bebodda fiskgjusebon utomordentlig och detta är sannolikt ett krav för att det skall användas.

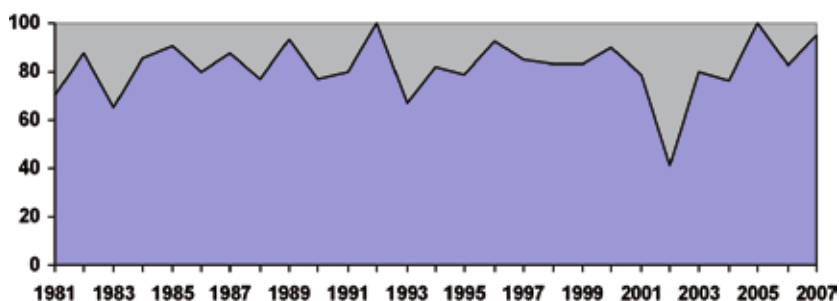
Ringmärkningens omfattning

Under perioden 1980–2007 har totalt 480 kullar av fiskgjuse ringmärkts. Antalet har varierat en del mellan åren (se Figur 1); som minst 8 år 1981 och som mest 24 år 2000, men det normala har varit mellan 15 och 20 (medelvärde = 17). Variationen beror i första hand på att antalet misslyckade häckningar varierar, men delvis även på att enstaka bon,

eller några få (som mest tre under 14 av 27 år), ej har besökts trots att det var bebott året innan. Ytterligare en faktor som spelat in är att bon med lyckade häckningar fallit ned under nästkommande vinter och sedan ej återuppbyggs. Att bon faller ned och sedan ej återuppbyggs har i det stora hela dock liten betydelse för skillnaden mellan åren. Det händer givetvis också att bon står obebodda ett, eller några, år för att sedan åter vara i användning.

Häckningsresultat

Fiskgjusens vana att bygga sitt bo i toppen av ett gammalt träd (vanligtvis tall) ställer givetvis krav på att det är tillräckligt gammalt, d.v.s. grovt, för att kunna vara möjligt att bygga boet i. De allra flesta tallar är inte möjliga att bygga ett bo i eftersom toppen är för klen för att ge fäste och bärlighet åt det med tiden ofta omfångsrika boet. Det är sannolikt huvudskalet till att när ett par väl har funnit en lämplig tall och byggt ett bo, återkommer de under en längre följd av år till samma bo. Detta är givetvis en stor fördel för den som tagit sig för att ringmärka ungar av fiskgjuse. Istället för att varje år vara tvungen att leta reda på ett nytt bo är det i de flesta fall bara att återbesöka fjolårets bo och finna att paret åter är på plats. I de flesta fall har paret också åter lyckats med häckningen. Andelen bon som har lyckad häckning två år i följd varierar mellan åren (41–100 %), men medelvärdet är så högt som 82 procent (se Figur 2). Det är för övrigt ingen skillnad mellan den förra och den senare om perioden delas upp i två delar. Medel-

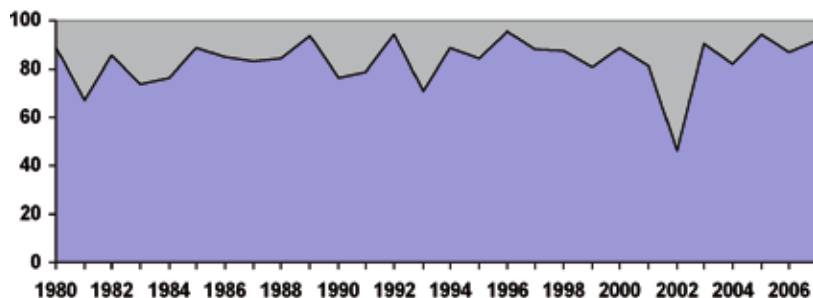
Figur 2. Andel lyckade häckningar två år i följd

värdet stannar på 81 respektive 82 procent.

Har häckningen misslyckats ett år är risken betydligt större att boet även nästa år saknar ringmärkningsdugliga ungar jämfört med bon där häckningen lyckades. Istället för 82 procent var det bara 45 procent av bon med misslyckad häckning som påföljande år åter innehöll ringmärkningsdugliga ungar. Om perioden delas upp i två delar är medelvärdet för den senare halvan dock bättre än för den förra; 50 respektive 38 procent.

Ringmärkningen har visat att fiskgjusen i Norrtälje kommun i påfallande hög grad lyckas med sina häckningar. Av totalt 577 påbörjade häckningar 1980–2007 lyckades 480 så till vida att det fanns ungar att ringmärka i dessa bon. Detta ger ett medelvärde på 83 procent vilket får anses vara mycket högt. Variationen mellan åren är också anmärkningsvärt liten (se Figur 3). Det finns egentligen bara ett år som helt avviker från de övriga och det var 2002 då endast 13 av 28 påbörjade häckningar lyckades (46 %). Det näst sämsta året var 1981

då 68 procent lyckades. I övrigt finns det bara fem år då färre än 80 procent av påbörjade häckningar resulterade i ringmärkningsdugliga ungar. Bortsett från bottenåret 2002 har medelvärdet legat över 80 procent samtliga år sedan 1994, d.v.s. under den senare halvan av den aktuella perioden. Trots detta avviker inte medelvärdet för förra (82 %) respektive senare (84 %) halvan nämnvärt mycket från snittet för hela perioden (83 %). Exkluderar man dock det sämsta året under respektive halva blir skillnaden mellan dem större – 83 respektive 88 procent – vilket bättre visar att andelen lyckade häckningar trots allt har varit något högre under den senare halvan av perioden. I överensstämmelse med det ovan redovisade har chansen för en lyckad häckning året efter en misslyckad, i ett visst bo, förbättrats under den senare halvan. Det visar inte minst att åtta av de 13 bon (62 %) med misslyckad häckning bottenåret 2002 som kontrollerades året därpå åter innehöll ungar.

Figur 3. Andel lyckade häckningar

Fiskgjuse. Foto: Anders Westlund

Kullstorlek

Ett fiskgjusepar får normalt en till tre ungar, men ett bo kan i sällsynta fall innehålla fyra ungar. Av de 480 kullar som ringmärkts i Norrtälje kommun 1980–2007 fanns det dock ingen som hade fler än tre ungar. Å andra sidan var tre ungar den vanligaste kullstorleken; 226 (47 %), dock kom tvåkullar inte långt efter med 201 (42 %). Bon innehållande bara en ringmärkningsduglig unge var relativt fåtåliga; 53 (11 %). Kullar med en unge har legat

på samma nivå under hela perioden, medan trekullar har blivit något vanligare under den andra halvan (49 procent 1994–2007 respektive 45 procent 1980–1993) och kullar med två ungar istället i motsvarande grad något fåtaligare (40 respektive 44 procent).

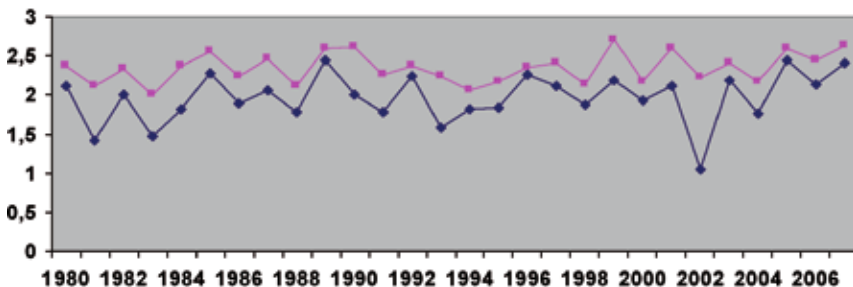
Kullstorleken har varierat en del mellan åren, men inte anmärkningsvärt mycket. Medelvärden för lyckade häckningar har varit som lägst 2 ringmärkta ungar 1983 och som högst 2,71 år 1999 (se Figur 4). Motsvarande medelvärden per påbörjad häckning har varit som lägst 1,04 år 2002 och som högst 2,44 år 1989 och 2005. Här är skillnaden klart större, men kurvorna följs i stort åt under den aktuella perioden.

I Figur 5 redovisas det rullande femårsmedelvärdet för genomsnittlig kullstorlek/lyckad häckning under hela perioden. Här ser vi att medelvärdet steg stadigt fram till 1993 då en tydlig nedgång ägde rum. Efter ett par år var värdet nere på ungefär samma nivå som vid starten tolv år tidigare. Medelvärdet låg sedan i stort sett oförändrat under några år innan det åter började stiga. Kurvan har sedan varierat mellan regelbundna upp- och nedgångar vartannat år, men i stort har den varit på väg upp och är nu på samma nivå som när nedgången inleddes 1993.

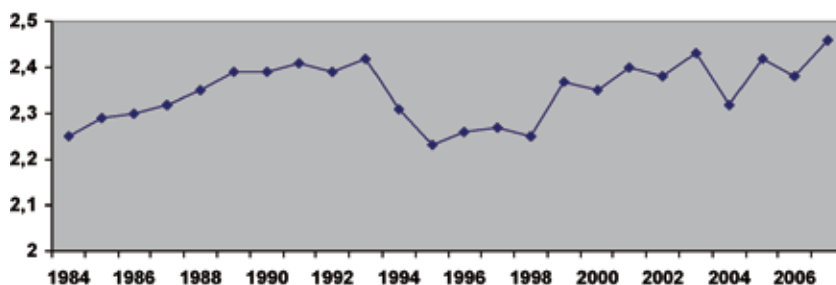
Kontroll av det verkliga häckningsutfallet under 2006 och 2007

Trots uppgifter från vissa andra delar av landet om att fiskgjusen har en negativ beståndsut-

Figur 4. Kullstorlek för fiskgjuse 1980 – 2007 (röd = lyckad häckning och blå = påbörjad häckning)

Figur 5. Kullstorlek för fiskgjuse 1980 – 2007; rullande femårsmedelvärde för lyckade häckningar

veckling, finns det ingenting som tyder på att så skulle vara fallet i Norrtälje kommun. Tvärtom; mycket tyder istället på att beståndet har ökat och den ringmärkning som bedrivits visar att reproduktionen tycks vara mycket god. Även om ringmärkningsresultatet är synnerligen gott, säger detta inte hela sanningen om hur många ungar som i slutänden kommer på vingarna. Mycket kan hända under den månad som passerar mellan ringmärkningstillfället och den tidpunkt då de blir flygfärdiga. I ett försök att ta reda på den verkliga ungprouktionen återbesöktes 2006 och 2007 vardera 15 av de bon där ungar tidigare hade märkts. Urvalskriterier för vilka bon som besöktes vara bara att de skulle vara jämförelsevis lätta att kontrollera samt att de hade innehållit minst två ungar vid ringmärkningstillfället. Dessa bon återbesöktes i månadsskiftet juli–augusti, d.v.s. då ungarna borde ha varit flygga.

Kontrollen utföll anmärkningsvärt väl. I de bon som kontrollerades 2006 hade 38 ungar ringmärkts och av dessa sågs 35 som flygande och/eller sittande i boets närhet. Endast en unge hittades död under boet och ingen död fanns kvar i något bo. Teoretiskt kan även de två saknade ungarna varit flygga, men ej kunnat ses vid återbesöket. Ofta flög ungarna omkring i boets omgivning och det kunde dröja innan samtliga räknats in. Resultatet av denna kontroll var således utomordentligt gott. Så bra att det antogs vara bättre än normalt.

På samma sätt kontrollerades 15 bon även 2007 och i dessa hade sammantaget 39 ungar

ringmärkts. Av dessa återsågs 35 som sittande i eller flygande kring respektive bo. Även detta år hittades endast en unge som död under boet och teoretiskt kan det ha varit så att resterande tre också var flygkunniga, men ej i närheten av respektive bo vid kontrolltillfället.

Sammantaget måste resultatet av dessa kontroller av häckningsutfallet anses vara långt utöver förväntat och anmärkningsvärt positivt. Även om de få ungar som aldrig registrerades vid återbesöken samtliga var döda råder det ingen tvekan om att i storleksordningen 90 procent överlevnad fram till flygg ålder ändå är utomordentligt bra.

Givetvis vore det av stort intresse att fortsätta att kontrollera i vilken omfattning ringmärkta fiskgjuseungar verkligen blir flygga. Även om det inte blir av är det ingen tvekan om att resultaten från 2006 och 2007 indikerar att arten för närvarande tycks klara sig synnerligen väl som häckfågel i Norrtälje kommun. Det finns ingenting i denna studie som visar att ungar i bon i någon nämnvärd utsträckning försvinner till följd av predation från mård, berguv eller havsörn, ej heller att ungar faller ur bon och sedan omkommer. Att ungar blir tagna av predatorer är känt från andra delar av landet och i några fall har det funnits misstankar om detta även i Norrtälje kommun under tidigare år. Det har dock aldrig varit annat än i undantagsfall detta har ägt rum före tidpunkten för ringmärkning. De två ungar som återfanns döda under respektive bo 2006 och 2007 var båda till stor del uppättna

(av däggdjur), men sannolikt efter det att de, av okända skäl, fallit till marken.

Här kan det vara på sin plats att berätta om en händelse från 2007 som under normala förhållanden hade medfört döden för ytterligare en unge. I samband med ringmärkningen påträffades en halvstor unge hängande över en gren cirka fyra meter under ett bo. Ungen antogs vara död och klättringen upp till boet fortsatte. Efter det att den återstående ungen hade försetts med sin ring vidtog nedklättringen. När jag var mitt för den hängande ungen, som hängde helt stilla i sin ena vinge, fick jag för mig att, för säkerhet skull, kontrollera om den verkligen var död. Jag slängde en kvist på ungen som svarade med att röra på sig! Efter viss akrobatik kunde ungen, som hängde långt ut på grenen, frigöras. Även om den var utsvulten och utmattad förföll den vara oskadd. Sagt och gjort; ungen ringmärktes och återbördades till boet. Vid återbesöket en månad senare sågs båda ungarna flyga i boets närhet!

Sammanfattning

Ovan redovisade sammanställning av resultaten från ringmärkningen av boungar av fiskgjuse i Norrtälje kommun 1980–2007 samt uppföljningen av det verkliga häckningsutfallet åren 2006 och 2007 visar att arten klarar sig utomordentligt väl i denna del av landet. Detta trots att det finns studier från andra områden som helt klart visar på motsatsen. Även om det för närvarande inte finns

några tecken på att utvecklingen i Norrtälje kommun är på väg att vända, finns det trots allt skäl att se framtiden an med en viss oro. Resultatet från det plötsliga bottenåret 2002 har i och för sig inte upprepats, men det finns egentligen ingenting som säger att detta inte kan ske i framtiden. Även om det inte finns några indikationer på negativa förändringar i miljön här i Roslagen, kan detta ändå inträffa framöver av skäl som hittills är okända. För övrigt kan det hända mycket i övervintringskvarteren i Afrika och, inte minst, längs flyttningssvägarna.

En faktor som kommer att ha en negativ inverkan på fiskgjusen framöver är den brist på presumtiva boträd som är på god väg att uppstå. Skogsbrukets framfart i skogarna innebär att ytterst få gamla tallar lämnas kvar för att leva vidare i den nya skogen. När vi sedan vet vilka krav som ställs på en tall för att den skall duga som boträd åt fiskgjusen, och för övrigt även för örnar och andra större rovfågelarter, finns det starka skäl att hysa oro för utvecklingen i framtiden. Skogsbruket måste helt enkelt bli avsevärt mycket bättre på att spara presumtiva boträd för att beståndsutvecklingen för de stora rovfågelarterna inte skall bli negativ.

Bill Douhan
Rönby
741 94 Knivsta
bill.douhan@lm.se

Fiskgjusen finns i lämplig biotop i princip över hela världen. Den europeiska populationen har ett speciellt starkt fäste i Sverige och Finland och här bedrivs det också omfattande ringmärkning av boungar som del i övervakningen av de viktiga bestånden. I Sverige beräknas knappt 4000 par häcka varje år.

Foto: Peter Schmidt

Appendix. Fakta om fiskgjuseringmärkningen i 1980-2007

	Antalet påbörjade häckningar	Antalet lyckade häckningar	Andel lyckade häckningar i %	Antal ringmärkta ungar	Kullstorlek; medelvärde för påbörjade häckningar	Kullstorlek; medelvärde för lyckade häckningar	Antal kontrollerade bon med lyckad häckning efter år med dito	Föregående i %	Antal kontrollerade bon med lyckad häckning efter år med nollresultat
1980	18	16	88,9%	38	2,11	2,37			
1981	12	8	66,7%	17	1,42	2,12	7 av 10	70,0%	0 av 2
1982	21	18	85,7%	42	2	2,33	7 av 8	87,5%	2 av 4
1983	23	17	73,9%	34	1,48	2	11 av 17	64,7%	2 av 3
1984	17	13	76,5%	31	1,82	2,38	12 av 14	85,7%	0 av 5
1985	18	16	88,9%	41	2,28	2,56	10 av 11	90,9%	3 av 4
1986	20	17	85,0%	38	1,9	2,24	12 av 15	80,0%	1 av 2
1987	18	15	83,3%	37	2,06	2,47	14 av 16	87,5%	1 av 3
1988	19	16	84,2%	34	1,79	2,12	10 av 13	76,9%	2 av 3
1989	16	15	93,7%	39	2,44	2,6	13 av 14	92,9%	0 av 3
1990	17	13	76,5%	34	2	2,62	10 av 13	76,9%	0 av 1
1991	19	15	78,9%	34	1,79	2,27	8 av 10	80,0%	1 av 3
1992	17	16	94,1%	38	2,24	2,37	12 av 12	100,0%	2 av 4
1993	17	12	70,6%	27	1,59	2,25	8 av 12	66,7%	0 av 0
1994	18	16	88,9%	33	1,83	2,06	9 av 11	81,8%	3 av 5
1995	19	16	84,2%	35	1,84	2,18	11 av 14	78,6%	0 av 2
1996	23	22	95,7%	52	2,26	2,36	12 av 13	92,3%	3 av 3
1997	25	22	88,0%	53	2,12	2,41	17 av 20	85,0%	0 av 0
1998	24	21	87,5%	45	1,87	2,14	10 av 12	83,3%	2 av 3
1999	26	21	80,8%	57	2,19	2,71	15 av 18	83,3%	1 av 3
2000	27	24	88,9%	52	1,93	2,17	18 av 20	90,0%	2 av 5
2001	27	22	81,5%	57	2,11	2,59	15 av 19	78,9%	0 av 2
2002	28	13	46,4%	29	1,04	2,23	7 av 17	41,2%	2 av 5
2003	21	19	90,5%	46	2,19	2,42	8 av 10	80,0%	8 av 13
2004	22	18	81,8%	39	1,77	2,17	13 av 17	76,5%	1 av 2
2005	18	17	94,4%	44	2,44	2,59	14 av 14	100,0%	1 av 4
2006	23	20	87,0%	49	2,13	2,45	14 av 17	82,4%	1 av 1
2007	24	22	91,7%	58	2,42	2,64	18 av 19	94,7%	1 av 2
Σ	577	480		1133					
Medelvärde			83,2%		1,96	2,36		81,6%	